

БЪЛГАРСКАТА МАРКСИЧЕСКА ТЕОРЕТИКО-КРИТИЧЕСКА МИСЪЛ И ПРОБЛЕМИТЕ НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА НИ ЛИТЕРАТУРА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

Георги Димов

I

България е една от малкото страни в света, където още в края на XIX в. марксизмът пусна корени не само като социално-икономическо учение, но и като теория за обяснение и оценка на явленията в областта на литературата и естетиката, в духовно-интелектуалната дейност изобщо.

Наистина не може да не буди много и много въпроси обстоятелството, че в една малка страна, където работническата класа и социалистическото движение едва се зараждат, буржоазно-капиталистическите обществени отношения не бяха се изявили още в класическата си форма, се появява не само пролетарско-революционна литература, но и марксистка литературна теория и критика.

Къде следва да търсим обяснение на факта, че още пионерът на социалистическото движение, основателят на партията на българския пролетариат Димитър Благоев се изявява и като школуван, проникновен литературовед-марксист? И благодарение на дейността му, намерила скоро всеотдайни последователи, България ще излезе на най-предните линии на марксистко-ленинската литературоведческа мисъл.

Очевидно причините могат да бъдат търсени в много и различни посоки — и в здравите национални демократически теоретико-критически традиции, и в своеобразното развитие на българския обществен и духовен живот, както и в исторически обусловеното общуване със завоюваното от руската реалистическа литература и материалистическа естетика. Разбира се, съвсем не на последно място — и в обществено-идейната формация, в личните качества на онези големи дарования на народа ни, които бяха призвани да трасират нови пътища на социално-политическото ни развитие, на националната ни култура.

Както е известно, една от характерните черти на новата българска литература, започнала да се формира от втората половина на XVIII столетие, е, че още с появата на първите по-значителни произведения се откроява и стремеж да бъдат те оценявани и направлявани с оглед на потребностите на ускорените ренесансово-просвещенски процеси, характеризиращи тогава живота на българската народност. Успоредно с растящото съзнание относно задачите и значението на книжовната дейност в различните ѝ жанрове за

всестранния национален подем се формират и утвърждават все по-определени възгледи, принципи и критерии относно своеобразния характер на литературата като мощно оръжие за народностно самопознание и всестранно възраждане. И вече през 60-те и 70-те години българската теоретико-критическа мисъл се домогва до безспорни завоевания, застава на революционно-демократически, материалистически позиции. Макар и в своеобразна, най-често критико-публицистична форма, тя подхваща почти всички основни въпроси, свързани с разцвета на литературата, на културата изобщо, в най-тясно единение с потребностите на разгарящата се националноосвободителна борба и извоюване на политическа и духовна независимост.

И ако през Възраждането младата българска литература и литературна критика са били органически свързани с националното самопознание на българина, с потребностите и задачите на българската национална революция, то след Освобождението (в условията на новата българска държава) те са били все в такава диалектическа взаимообусловеност от процесите, характерни за буржоазно-капиталистическото развитие на страната, за социално-класовата и културно-естетическа поляризация, за онези първи стъпки и по-късното съзряване на социалната революция.

И очевидно едно обстоятелствено изучаване на българската литературно-теоретическа и критическа мисъл още от времето на нейното зараждане не може да не ни доведе до извода за особеното ѝ място и роля в цялостното духовно, обществено-идеологическо и естетическо съзряване на обществото. Тя представлява интересно явление не само поради интензивните темпове, с които се развива, но и със своята социално-естетическа основа, с демократическата и материалистическата си насоченост. Едно явление, каквото не се среща така често в световното литературно развитие. Но не по-малко интерес представлява и една друга нейна черта — теоретико-критическото мислене не само отблизо съпътства художественотворческите изяви, но често ги и изпреварва. То чертае пътищата, перспективите на художественото развитие, обосновавайки това развитие в най-тясна зависимост от социално-историческите процеси, от борбата — в различните ѝ форми и аспекти — за всестранен прогрес, и в национален, и в общочовешки мащаб.

Ето защо, когато на края на века се появяват и утвърждават марксистически естетически и критически принципи, при всичката им новаторска същност те са органически свързани с предходните национални, пък и не само национални, демократически и материалистически литературно-теоретически и критически традиции. Д. Благоев — основоположник на българската социалистическа литературна теория и критика, бележи нов етап в развитието на материалистическото мислене по въпросите на литературата и въобще на духовно-интелектуалната дейност. Той залага теоретическите основи за раждането на една нова литература, призвана да революционизира съзнанието на обществото, да съдействува за формиране на нови концепции относно социално-икономическите, философско-нравствените процеси, относно естетическото и общоидеологическо съзряване на обществото.

Създаденото от първия български марксист определя водоразделната линия между материализма и идеализма в областта на естетиката, между реализма и формализма в художествената дейност, очертава същността и перспективите на неумолимо раждащата се нова социалистическа литература. Възходът на тая литература, колкото и труден да е, е исторически закономерен, защото е обусловен от цялостното обществено-историческо и културно развитие, от появата на работническата класа, на социалистическото учение. Ето защо на тая литература „принадлежи бъдещето“ — говори с проникновение Благоев още през 90-те години на миналия век.

Историческите заслуги на Д. Благоев и на неговите непосредни съратници за утвърждаване на марксистическо мислене в литературната и общокултурната дейност до Октомврийската революция ще бъдат разгледани на друго място. Тук задачата ни е да бъдат осветлени някои моменти и страни от марксистическата литературна критика с оглед развитието на социалистическата ни литература в периода между двете световни войни — един период особено динамичен и интензивен, преломен за цялостния ни национален литературен процес.

*

Времето между двете световни войни внася дълбоки, всеобхватни изменения в живота на много народи. Великата октомврийска революция, образуването на първата социалистическа държава в света, стимулирайки подема на революционно-пролетарското движение в световен мащаб, поставиха началото на нова ера в социално-икономическото, идеологическото, художественото развитие на човечеството. Отсега нататък трудно можеше да се говори за художествен и общокултурен прогрес независимо от социалистическите концепции за духовно-интелектуалната дейност, утвърждавани с все по-голяма пълнота в художествената и теоретико-критическата практика в съветската държава, осъзнавани и развивани от писатели и критици на много страни в съкровения им порив чрез литературата да съдействуват за създаването на един по-справедлив свят. Търсенията и завоеванията на художествената и на критическата мисъл вече не можеха да отминат кардиналния проблем на времето: социализъм — литература, щом не се пренебрегват обективните исторически и естетически закономерности. Все по-ефимерни се оказваха усилията на всевъзможните теоретици на модернистичните течения да обосноват „разминаването“ между социалната и естетическата революция, тяхната пълна независимост и самостоятелност.

Всичко това се прояви с особена сила в България. Погромът от войната още повече засили обаянието на идеите на Великата октомврийска революция. Свидетели сме на една ускорена социално-класова поляризация. Разместват се пластове и в областта на духовния живот. Последвалите революционни сблъсъци след войната разкриват широки перспективи за подем на социалистическата идеология във всички области на живота. Рухването на патриотичните идеали ускорява отрезвяването от увлеченията по индивидуализма и символизма, насочва вниманието към изострящите се социални колизии. Настъпват бързи трансформации в съзнанието и чувствата на хората. Ставащото в Русия радва едни, плаши други, изправя на кръстопът дрети. Мъчителни, съдбовни въпроси занимават всички. Партията на българския пролетариат минава в бързо настъпление. От страниците на нейните издания звучат все по-мощни гласове за последване примера на руските работници и селяни. Бойките, революционно-призивните стихове на Хр. Смирненски чертаят и възпяват социалистическия идеал не като нещо далечно, а като близка реалност, затова и така дълбоко отекват сред трудовите хора, сред прогресивната интелигенция. Няма друга литература в света, която в ония години да е възпяла така възторжено подвига на руския пролетариат, когато едва се създаваше новата съветска държава, принудена да воюва на живот и смърт с вътрешната и външната реакция, с интервенцията на световната буржоазия.

Растящата революционна вълна в обществения и духовния живот както в национален, така и в световен мащаб все повече плаши българската буржоазия. Тя търси да завоюва нови подстъпи, прибегва към нови форми и

средства, за да не изпусне позициите си. Минава в настъпление. За да противостои на растящите прогресивни сили, още в началото на 1920 г. тя създава сп. „Златорог“, което при новите условия е трябвало да продължи традициите на сп. „Мисъл“, от чиито страници се утвърждаваха философският индивидуализъм и естетическият модернизъм, които сега, въпреки силно разклатените им основи, се изявяват в нови одеяния. В програмната си студия „Основни чърти на днешната ни литература“ Боян Пенев се опита да обоснове характера и развитието на националната ни литература с оглед на едно ново естетическо кредо, стоящо настрана от принципите на реализма, на народността. Талантливият литературовед недоволствува от онова, което е давало и е продължавало да дава смисъл и оправдание на литературата. В пълно противоречие с обективните исторически и естетически тенденции Пенев иска да насочи българската литература към една отвлечена „нравствено-религиозна“ проблематика, към метафизичното и ирационалното. В култ се издига свободата на творческата личност, неограничавана от никакви обществени потребности и обективни исторически закономерности.

Но въпреки тези усилия обективните социални и естетически процеси водеха в друга посока. Социалистическото движение печели все повече последователи. Расте броят на онези, които започват да осъзнават и художествено да претворяват социалистическата идейност, новия герой на епохата — борец за социална свобода, възправяйки се властно срещу буржоазния строй. Социалистическият идеал започва да се осъзнава все по-цялостно и в неговата естетическа същност. Хората, които доскоро гравитираха към индивидуализма и символизма, смятайки, че по този начин реагират на пошлата буржоазна действителност, започват да осъзнават ефимерността на тези си илюзии. Много от тях скоро ще се преориентират, за да тръгнат в крак с новите естетически принципи на социалистическото движение, за да станат създатели на социалистическа литература. И в този подем на революционно-пролетарската литература, на естетическото съзряване на българската творческа интелигенция особено благотворна роля играе литературната критика. Сега тя става един от решаващите фактори в общото марксистическо идеологическо развитие, участва най-активно и плодотворно в разцвѣта на социалистическата литература.

Малко са страните, където въпросите на литературната теория и критика са намирали такова широко място по страниците на социалистическия, на прогресивния, на антифашисткия печат още през 20-те години, както в България. Причините? От една страна, в традициите, утвърдени от българските възрожденци, а по-късно от Д. Благоев. От друга, в исторически обусловения стремеж да се следи, възприема и утвърждава онова, което става в голямата славянска страна, призвана сега да осъществи най-светлите мечти на прогресивното човечество. Ако някога руската демократическа литература и материалистическа естетика се оказаха мощен стимулатор за развитието на националната ни художествена и критическа мисъл, то сега все по силата на същите предпоставки, но вече осмислени върху основата на едно ново социалистическо съзнание, опитът на съветската литература и критика стана сигурна опора и ориентир в решаване на теоретическите и практическите проблеми, свързани с развитието на българската социалистическа литература и въобще на марксистическото естетическо мислене.

Вдъхновението, с което най-добрите български пролетарски и антифашистки писатели опоектизираха Октомврийската революция, подвига на съветските народи при защитата и изграждането на своето социалистическо отечество, е присъщо и на онези, които искаха чрез сродяване със съветската

художествена и теоретико-критическа мисъл да стимулират и насочват усилията към решаване на проблемите на българската литература и литературознание в съзвучие с потребностите на назряващата пролетарска революция. И наистина с всяка измината година въздействието на съветския литературен живот става все по-всеобхватно. Неговата радиация започва да засяга и писатели, които доскоро са стояли настрана от социалистическото движение или са се движели в орбитата на модернистичните течения. От перото им излизат творби с подчертана революционно-борческа идейност, както и критико-публицистични статии, утвърждаващи материалистически, марксистически концепции на изкуството.

Затова, струва ми се, че едно сравнително изследване на художествените и теоретико-естетически процеси в България и в Съветския съюз в периода между двете световни войни, когато се формира българската социалистическо-реалистическа и съветската многонационална литература върху основата на все по-углъбеното изясняване и цялостно утвърждаване принципите на марксистко-ленинската литературна теория и критика, би ни довело до показателни и плодотворни резултати в усилията ни да се осветлят закономерностите на литературното развитие. Явленията и тенденциите, които наблюдаваме тук, са интересни изобщо за развитието на художествената и теоретическата мисъл от първата половина на нашето столетие. Затова напълно обясними са все по-растящите интереси към проблематиката както на социалистическата литература, така и на марксистическата естетика и критика в тяхното развитие и съвременно състояние. Тая проблематика става все по-актуална в наше време и поради усилията на буржоазните идеолози да отрекат историческата обусловеност на появата и развитието на социалистическо-реалистическата литература и още повече да отрекат или омаловажат новаторската същност на нейната философско-методологическа основа — марксистко-ленинската теория за литературата. Та нали тази теория именно обосновава характера и закономерностите на социалистическо-реалистическото направление, представляващо нов етап в световното литературно развитие.

*

Разбира се, както пътят на социалистическото движение, така и възходът на социалистическата литература са били съпроводени от много изпитания, трудности, противоречия. Открилите се широки възможности пред революционно-пролетарската литература и критика са изисквали много усилия и мъдрост, за да бъдат целесъобразно използвани. Твърде труден и сложен се оказва процесът на пълното и творческо усвояване на наследството на класиците на марксизма, особено в областта на художествената, на общокултурната дейност. В борбата със старото невинаги са се съглеждали най-верните пътища, извеждащи към действително новото. И това е било още по-характерно за младата съветска държава. През онова бурно десетилетие след Октомврийската революция марксистическото идейно-естетическо мислене в първата социалистическа страна, пък и въобще, се е развивало, водейки борба на два фронта — и срещу идеалистическите теории, в техните многообразни превръщания, и срещу собствени увлечения, срещу леви и десни уклони, срещу неправилни разбирания от различно естество. И ако е вярно, че никога по-рано борбата между материализма и идеализма в областта на изкуството не е вземала такива остри форми, не по-малко е вярно също така

и обстоятелството, че никога не са се появявали толкова много течения, групи, тенденции при реализирането на марксистическите принципи в сферата на творческата дейност, както през 20-те години. Успоредно с усилията за разширяване и обогатяване на социалистическата поезика при пресъздаване на новите социални и духовни явления, в изобразяване на новия герой, на интензивните обществени и общокултурни процеси, което довежда до жанрово и стилово, до тематично и проблемно разнообразие в младата съветска литература, постепенно, но неотвратимо съзрява и теоретико-критическото мислене при всичките изпитания, които е трябвало да преодолява по пътя към едно все по-пълно овладяване на марксистко-ленинските принципи. И това важи както за писатели, критици, литературни историци, плащали дан за по-дълго или по-кратко време на индивидуалистични философски и модернистични естетически теории, но и за хора, които са се стремели да следват, общо взето, материалистически принципи в подхода си към литературата. Трябвало е да бъдат преодолені немалко догматични постулати, вулгарно-социологични схеми, докато се дойде до верни съждения и преценки относно характера и задачите на художествената и на литературоведческата дейност, относно тяхното своеобразие като форма на обществено познание и съзнание, както и относно значимостта на творци с различна идейно-емоционална нагласа, формирани през отделните исторически периоди. Въпросът за ролята на традициите от миналото в развитието на новата социалистическа литература, литературна наука и критика, както и изобщо целият комплекс от обективно-исторически и индивидуално-психологически предпоставки, участващи в творческия процес, са предмет на оживени дискусии, изпълват със съдържание литературния живот през ония напрегнати десетилетия. И, както вече бе посочено, всичко това дава дълбоко отражение и върху живота в нашата страна. Неслучайно още през 1923 г. от страниците на партийния орган „Работнически вестник“ Георги Бакалов ще заяви, че младата съветска литература „сладостно мами със своя възторг и свещенослужене на величайшия в историята идеал. . . На нейните начини принадлежи настоящето, на нейния разцвет ще принадлежи близкото бъдеще, в очарованието от нея ще израснат младите поколения.“ А нали няколко години по-рано авторът на „Да бъде ден!“ вече бе изпял своята възторжена апотеоза на социалистическата революция!

Когато днес разгръщаме страниците на официалните и неофициалните партийни и други прогресивни периодични издания, излизали в периода между двете световни войни, ние се удивляваме от упоритостта и всеотдайността на онова поколение писатели и литературни дейци, които, преодолявайки много трудности и изпитания, в непрестанен спор с чужди и свои, а и със себе си, са се стремили да осветляват пътя на раждащата се социалистическа литература, да разглеждат разнообразната проблематика, свързана с утвърждаването на комунистическата идеология, на марксистко-ленинските принципи в областта на духовно-интелектуалния живот. (За дейността на тези периодични издания вж. подробно: В. Колевски. Патосът на Октомври, 1967; Ж. А в д ж и е в. Естетическото тържество на социалистическата литература 1919—1923. 1975; Септемврийска литература 1923—1927. 1973.)

Още в началото на 20-те години (успоредно с активизиране на революционно-пролетарския литературен фронт) се проявяват и немалко стеснени естетически разбирания и оценъчни критерии, особено по такива въпроси като социално-класовата детерминираност на литературата, на нейната идеологическа и психологическа обусловеност, както и относно взаимодействието между социално битие и обществено съзнание, между политически мироглед

и художествен метод и др. Нихилистичното отношение към писателите-реалисти от близкото минало или от непосредственото настояще, изобищо към онези, които не са стояли на социалистически позиции, доминирало у мнозина. Както преди, така и сега авторитетът на Плеханов с неговия естетически кодекс продължавал да властвува над социалистическата ни интелигенция. Трудовете му по въпросите на литературата, както и статии на различни автори за заслугите на Плеханов в тази област дават облика на много от социалистическите и демократически периодически издания на времето. А и появата на раповските и пролеткултовските теории в съветската страна, макар и да не са намерили по-широк отзвук у нас, още повече затормозвали усилията към едно творческо разбиране на марксистическа естетика. А, от друга страна, и линията, следвана от тогавашното ръководство на партията — всичко усложнявало извънредно много съзряването на марксистко-ленинското мислене в областта на изкуството.

Както е известно, в ония години Бакалов е този, който дава тон на социалистическата литературна критика, а той е все още в пълен плен на Плеханов, настойчиво го кани да сътрудничи в български издания, популяризира книгите му. Него той смята за свой учител. Защищава го от всякакви нападки, като се опира и на някои от изказванията на Ленин. През 1923 г. дори пише и специална статия „Как се отнасяше Г. В. Плеханов към изкуството“ (Ново време, кн. 14). Оттук и редицата неправилни разбирания на този талантлив критик-марксист и на неколцината други литератори-социалисти по отношение на националното ни литературно наследство, по отношение на писатели с по-сложен път на развитие, по отношение на разнообразните предпоставки, обуславящи подема на новата революционно-пролетарска литература.

За тогавашното догматично литературно-естетическо мислене особено ярко свидетелства отношението към Вазов. Според Иван Генчев например, един от активните тогавашни критици, който поради боледуването на Д. Благоев свободен се е разпореждал на страниците на партийния орган „Ново време“, юбилеят на Вазов през 1920 г. обслужвал само официална, буржоазна България. Народът нямал нищо общо с автора на „Под игото“, отнасял се с пренебрежение и отрицание към тържествата, защото поетът бил „чужд и враждебен на неговите интереси“. Задавайки реторично въпроса, къде е родното в романите и историческите драми на Вазов, къде е националното в стиховете и разказите му, Генчев отговаря, че то било „само във външната рамка на неговите произведения“, „само обстановката, в която Вазов поставя действащите лица на драмите и романите си, ни наумява нещо българско. А същността на народния бит, ония трайни дълбоки черти, изобразяването на които затрогва издъно душите на хората, никак не е присъщо на Вазовата муза и затова неговото творчество няма национална, самобитна, чисто българска физиономия.“ И следва неумолимото заключение: „Затова Вазов не е никакъв народен поет. Народни поети ние нямаме, както нямаме и народна литература“ (Ново време, 1920, кн. 4). В пълен плен на сектантски схващания Генчев не само че отхвърля с такава лекомисленост най-големите завоевания на народа ни, но и остава чужд на онези исторически и естетически обусловена приемственост в литературния процес, която важи и за новата социалистическа литература. Но и за нея той има твърде превратни представи. Не разбирайки значението на културното наследство от миналото за идейно-естетическото формиране на новия човек, Генчев още по-малко разбира и характера на революционното пролетарско изкуство. Става ревностен проводник на пролеткултовските теории. Така по повод появата на страниците на сп. „Ново време“ на статията „Диктатурата на пролетариата и изку-

ството“ от Ф. И. Калинин — един от ръководителите на Пролеткулта в Русия, където са изказани най-несъстоятелни, напълно нихилистични съждения по отношение на културата от миналото. Генчев пише статията „Отношението ни към изкуството“ (Ново време, 1923, кн. 16), където още повече задълбочава погрешните схващания на съветския автор. Той, Генчев, не само отхвърля всяка приемственост на пролетарската литература с предходните традиции, но издига несъстоятелната във всяко отношение теза за „понижените художествени критерии“, за опростяване на художествените форми, та да могат и работниците да разбират литературните творби. Пролетарското изкуство „няма да вземе готовите „културни“ форми на буржоазното изкуство, а ще ги понижи, за да бъде понятно на масите. . . Тези форми ще бъдат други, много по-ниски от буржоазното изкуство. . .“

Разбира се, подобни явно несъстоятелни писания не са могли да не извикат възражения от страна на литературите-марксисти. Макар по онова време и Бакалов да е плащал дан на някои опростенчески възгледи, като школуван литератор той не е могъл да не види до какви пагубни последици биха довели препоръките, тезите на Генчев и изобщо на пролеткултовците. Дори и тогава, когато превежда руски сборник със статии под наслов „Под знамето на Пролеткулта“, Бакалов не споделя явно нихилистичното отношение на пролеткултовци към културното наследство. Сега в статията си, печатана все в партийния орган „Ново време“ (1923, кн. 20), Бакалов аргументирано посочва колко несъстоятелни са възгледите на Генчев относно „понижените форми“, обосновава необходимостта от единство между съдържание и форма, за да може творбата да въздействува, да издига естетическото и общокултурното равнище на пролетариата. Не може идеите, вдъхновяващи величавата борба на пролетариата, да бъдат дадени в примитивна форма. „Ако др. Ив. Г. не смята, че и съдържанието на пролетарското изкуство трябва да се понизи, тогав нека не зове назад — към примитивността, на напред — към преодоляване мъките на формата, за създаване на едно блестящо изкуство, което не е възможно без хармонично съчетание на съдържание и форма.“ Ако се приеме препоръчаната от Генчев рецепта, това би означавало да не се разбере и оцени безсмъртната поезия на Ботев и Смирненски, утвърдила се като „могъщо оръжие в класовата борба на пролетариата“ — пише Бакалов. Несъмнено с тези си съждения критикът-марксист, комуто бе съдено да преживее още много и много изпитания, докато стигне до ленинските концепции, вече застава твърде близо до схващанията на Луначарски, от когото превежда и обнародва немалко статии, опира се на негови мисли относно значението на културните завоевания от миналото за подема на революционно-пролетарската, на социалистическата литература.

В завързалата се полемика по въпроса за отношението към създаденото в миналото, за характера на новата пролетарска литература и култура се намесва и младият тогава философ-марксист Тодор Павлов. Той излиза със статията „По въпроса за отношението ни към изкуството“, отпечатана в редактирания от него в. „Младеч“ (1923, бр. 52), където нашироко обосновава мисълта, че пролетариатът в усилията си да създаде ново, пролетарско изкуство, е длъжен да използва всичко ценно, създадено от буржоазията и въобще от предходните общественно-икономически формации. Защото и тогава са били създавани художествени ценности с непреходно значение, които могат да бъдат включени в общия процес на идейно-естетическо съзряване на трудовете хора. Все така убедително Павлов отхвърля и друга погрешна теза на теоретичите на Пролеткулта — изискването, застъпвано тогава и от някои съветски автори, пролетарската литература да бъде само „зов за борба“, както по онова време се изразявал дори и един такъв литератор като

Луначарски. Та нали пролетариатът също живее с многостранни изживявания и емоции, с което литературата е длъжна да се съобразява — пише Т. Павлов. И продължава: „Работническата класа, даже и днес, може и нужно е в известна степен и да мечтае, и да отдъхва, и да се смее дори, и то не само със саркастичен смях и пр.“ В същата статия Павлов заема ясна позиция и по въпроса, дали пролетарското изкуство трябва да бъде тенденциозно и каква трябва да бъде тенденцията. „Нетенденциозно изкуство ние не познаваме досега. Изкуството и когато е общочовешко, пак е тенденциозно, защото прокарва общочовешки идеи и служи за организиране на общочовешката психика. Изкуство абсолютно свободно от тенденция, т. е. от всяка идейност, няма, и нито психологически, нито исторически е възможно.“ Заедно с това обаче Павлов се обявява против грубата тенденциозност, привнесена механично, несвързана органически със самата същност на творбата. И пролетарското изкуство трябва да бъде преди всичко изкуство, а не публицистика. Необходимо е пролетарското идейно съдържание да бъде художествено пресъздадено. Все тук Павлов поставя и особено актуалния въпрос за отношението на пролетариата към враждуващите писатели, към чуждите, но съчувстващи на социалистическото движение, както и какво трябва да бъде „нашето отношение към публиката — наша, съчувстваща и чужда“. По тези и подобни на тях въпроси той говори в духа на ленинските разбирания. А и по въпроса за отношението между идейност и художественост — един въпрос така превратно тълкуван от мнозина и в България, и в Съветския съюз, и в други страни.

Изобщо по онова време наред с явно погрешни, несъстоятелни съждения и трактовки срещаме и верни прозрения по основни въпроси както за формиращата се нова социалистическа литература, така и въобще за природата на творческата дейност. Нещо повече, в един и същи издания се печатат статии с подчертан сектантско-догматичен дух наред с едни от най-принципиалните трудове на Ленин по въпросите на литературата. Така още по време на отбелязаната по-горе полемика (1923), все в партийния орган „Ново време“, където се разпорежда Ив. Генчев, излиза статията на Ленин „Партийна организация и партийна литература“, за да бъде по-късно нееднократно препечатвана под разни заглавия (цялостно или в съкратен вид) с оглед да бъдат преодолените бариерите на цензурата. Вече самият този факт говори какво голямо значение е отдавано още тогава в България на принципите, залегнали в тая програмна статия, макар конкретна и пълна реализация те да получават по-късно. Независимо от верните прозрения на неколцина все още функционалната роля на изкуството се е разбирала твърде едностранчиво. В него се търсело повече онова, което имало подчертано социално-политическо звучене. Не са се осъзнавали неговите емоционално-психологически страни, не са се разбирали всички компоненти, които обуславят въздействието му върху всеобхватния свят на читателя.

Във всеки случай при всички противоречия, с които се сблъскваме в тогавашния литературен живот, процесът към едно истински марксистическо тълкуване и разбиране на литературата и специално на новата пролетарска литература става все по-целестремен и плодотворен. В това отношение програмно значение има статията на Георги Димитров „По кой път?“ (Артист, бр. 2, 4 юни 1923), която сякаш се явява като отглас на наскоро обнародваната работа на Ленин — „Партийна организация и партийна литература“. С оглед на българските условия Г. Димитров подхваща и разглежда въпроса за обединяване на честните и прогресивни писатели в името на освободителната борба на пролетариата. „Капитализмът, след като завладя напълно материалното производство, сложи тежката си ръка и върху театъра, музи-

ката, художественото творчество и цялото изкуство. Капиталистическият принцип — да се добере до колкото се може повече печалба — става господстващ и в тъй нареченото производство на духовни ценности и блага. . . Тружениците в областта на изкуството бидоха превърнати в експлоатирани пролетарии, в обект на капиталистическа експлоатация, в създатели на печалби на капитала и от благодатните висини на Парнас се озоваха в мизерията и калта на суровата съвременна действителност.“ И по-нататък пролетарският вожд обосновава необходимостта от сближаване на творческата интелигенция с трудовите хора, та да се изгради здрав съюз между създателите на материални и духовни блага.

Несъмними тези и подобни на тях статии спомагат да се открият новите задачи пред пролетарските писатели, да могат да осъзнаят някои от утвърждаваните погрешни теории за същността на пролетарското изкуство, да разберат къде се корени въздействената сила на поезията и т. н. А, от друга страна, да видят и колко несъстоятелни са писанията на буржоазните критици за някакъв надкласов характер на литературата. Нещо повече, дори и тогава, когато още не са преодолели известни догматично-сектантски постулати, в непосредната си критико-оценъчна дейност мнозина литературни комунисти застават на верни позиции, виждат в правилна насока предпоставките, обуславящи идейно-емоционалната сила на революционно-социалистическата поезия. Красноречиво доказателство за това е и отношението, което заема марксистическата критика към поезията на Смирненски, шедьовър на раждащата се нова революционно-социалистическа литература. А това потвърждава и постоянното взаимодействие, в което се намират художествено-творческата и критико-оценъчната дейност, една особено характерна черта на процеса на утвърждаване на социалистическата поетика в българската литература.

Оригиналният и мощен талант на Смирненски бе оценен по достойнство най-рано от Г. Бакалов, който още десетина години по-рано в студията си „Българската литература и социализмът“ бе пророкувал, че и в българската литература ще се появят „пролетарски ботевци“. В няколкото статии, които се появяват веднага с излизането на стихосбирката „Да бъде ден!“ (1922), Бакалов изразява неизмеримия си възторг, нарича я „знание на времето“. С каква сила са го запленили стиховете на поета говори и фактът, че за кратко време той излиза със статии и в „Народна армия“ (бр. 14 от 1922), и във в. „Младеж“ (бр. 20, 14 окт. 1922), и в „Работнически вестник“ (бр. 13, 19 юни 1923), която статия за съжаление по вина на редакцията излиза след смъртта на Смирненски. По този скръбен повод Бакалов пише и други статии, които, събрани в отделна книга „Христо Смирненски“ (1925), представляват истинско, непреходно завоевание на тогавашната българска марксистическа критика.

Опоетизирал по ненадминат начин социалистическата революция с нейното величие и размах, с преобразуващата ѝ сила и историческа перспектива, изобразил новия герой — съзнателния революционер, който руши робските вериги на буржоазното общество и с мощен глас зове: „На крак, братя роби, на крак!“, Смирненски бележи нов етап в развитието на българската революционно-пролетарска поезия, който факт въпреки резервите на неколцина неосвободили се от сектантски постулати се признава и обосновава от най-добрите критици на времето. Анализирайки и оценявайки стиховете на „пролетарския Ботев“, и Бакалов и Т. Павлов, и Г. Цанев и други от онова поколение критици се изявяват с най-добрите си страни и естетически прозрения, сочейки новото, перспективното в развитието на социалистическата поезия, бранейки я от инсинуациите на буржоазията. Като обосновават, че тая поезия е диалектически обусловена от цялостното обществено-полити-

ческо и идеологическо развитие, критиките-комунисти подхващат и някои теоретически въпроси във връзка с обективните и субективните предпоставки за появата на пролетарска класика. „На улицата на пролетарската поезия настъпи празничен ден. Млад, свеж, сочен талант, в шеметната пъстрота на свои оригинални краски и образи, които извираят и се пръскат като огнен каскад, внесе тази радост със стихотворната си сбирка „Да бъде ден!“ — така започва статията на Г. Бакалов, написана под непосредственото впечатление от първия прочит на тая епохална стихосбирка, която статия е била предназначена за „Работнически вестник“, но излиза във в. „Младеж“. И по-нататък в същата статия четем: „Нашите противници с усмивка на пренебрежение ще се отнесат към една поезия, която носи откровено классов характер, толкова, че може направо да се нарече поезия на партията на пролетариата.“ И за да разсее всякакъв недоразумения, идващи отлясно и отляво, Бакалов подчертава, че „идейната поезия на пролетариата не значи прилагане в стихове на партийна програма и лозунги. Тя значи образно пресъздаване на цял един нов свят на чувства и идеи, които въодушевяват пролетариата в неговата епична борба. През светлината на новия мироглед и светоусещане тая поезия ще обгръне всичко, което интересува човека. Нейните тези са безгранични, те побират и темите на всичката досегашна поезия, и новите теми, които светкавично развиващият се живот непрекъснато създава. Друг е само подстъпът към тия теми, друго е осветлението — и дори вечните теми на поезията: любовта и природата, ще бъдат другояче подхванати. Точно тогава, когато още не били заглъхнали тенденциите за подценяване на формата на пролетарската поезия за сметка на идейното съдържание, Бакалов все по повод на „Да бъде ден!“ ще възкликне: „А формата — феерия от огнеструйни образи и картини. . . И нека си признаем ние, изкопнелите за искрена и истинска пролетарска поезия, че това начало бе славно, многообещаващо.“ Стиховете на Смирненски, както и тези на Ботев, затова притежават такава въздействаща, мобилизираща сила, защото революционната им идейност е възпята във високохудожествена форма — говори не един път Бакалов. До края на живота си той ще сочи не само неизмеримите революционни, идейно-естетически богатства на създаденото от поета на „огнените триви“, но върху него ще обосновава и утвърждава основните принципи на марксистическата естетика и критика. На тая поезия именно Бакалов възлага много в борбата за разпадане на стария буржоазен свят. „Ролята на новото изкуство в това разпадане на стария свят и раждането на новия е от първостепенно значение. То е един от най-важните фактори за създаване душата на новия човек и за изграждане на новата култура. То е едно от най-мощните средства за разпадане на оня свещен огън в душите на потиснатите и онеправданите, чрез които днешният гниещ свят ще бъде подмладен и пресъздаден“ — пише Бакалов в уводната статия на първия брой на сп. „Нов път“.

Появата на „Да бъде ден!“ става повод да се изяви за първи път и един друг критик-марксист — Георги Цанев. Развълнуван от стиховете на пролетарския поет, той бърза да сподели радостта си от появата на такъв бляскав талант. „Работническата класа може да се радва на един сигурен успех в областта на изкуството. Няколко години на усилена борба, на повишена до крайна степен борческа енергия бяха достатъчни да израсне от самата тая бореща се класа поет, надмогнал, овладял реалността на суровата борба и способен да я възсъздаде, възпее по един чисто художествен начин. Трите десетки стихотворения на др. Христо Смирненски, събрани в малка, с хубава външност книжка, говорят недвусмислено за това“ (Младеж, бр. 41, 13 март 1922). Очевидно, за да даде отпор на някои неправилни схващания относно формата на пролетарската поезия, младият критик особено подчертава худо-

жествената страна на стиховете, таланта на поета да излива в богата гама чувства и размисли, картини и настроения. В онези години, пък и по-късно Г. Цанев нееднократно ще обосновава огромното значение на поета на „огнените гриви“ за развитието на революционно-пролетарската поезия и изобори на българската национална литература, защото я връща към живите извори на живота, изпълвайки я с нови идеи, нови чувства, нови образи. Темпераментният критик брани Смирненски от нападите на буржоазната критика, непрестанно сочи новите тенденции в националната ни поезия, зародили се „под знака на революционната борба за осъществяване на комунизма“. Необходимо им са обаче по-широки разбирания за борческото начало в поезията. То следва да бъде претворено в богати образи, със силни чувства и дълбоко изживени настроения — както е направил авторът на „Да бъде ден!“. Пролетарските поети следва да осъзнаят тая истина. „Дайте ни живота си, душата си, и тия на своята класа в художествени образи или лирична изповед — ето нашето искане към младите пролетарски поети“ — пише Цанев.

Ако по редица причини, изяснени вече, редакциите на „Ново време“ и „Работнически вестник“ не успяха да видят веднага голямото дарование на Смирненски и да го оценят по достойнство още приживе, то органът на Младешкия комунистически съюз в. „Младеш“, редактиран от Тодор Павлов, помества с готовност няколко отзива за стихосбирката „Да бъде ден!“ още с нейното появяване. Така, като помества статията на Г. Бакалов в бр. 20 от 14 окт. 1922 г., в бележка на редакцията, писана очевидно от Т. Павлов, се казва: «Пролетариатът трябва достойно да цени своите таланти, за които буржоазната „критика“ тъй упорито мълчи. Ето защо, при все че във в. „Младеш“ се дадоха вече два отзива за поезията на др. Смирненски, редакцията намира за необходимо да даде и авторитетното мнение на другаря Бакалов», успял да разкрие образно-емоционалните прелести в стиховете на поета.

Не може да не направи впечатление, че в същите статии, в които Г. Бакалов, Г. Цанев и др. споделят възторга си от появата на Смирненски, те обосновават и новаторската роля на неговата поетика, нейната обществена и идейно-естетическа същност. Подчертава се и новият етап, в който встъпва революционно-пролетарската литература.

Все през 1922 г., когато се появява „Да бъде ден!“, по искане на редакцията на „Работнически вестник“ Бакалов пише и статия под заглавие „Революционната поезия у нас“, където разглежда поезията на Полянов като един пръв, вече надмогнат етап в развитието на социалистическата литература. Подчертавайки безспорните му заслуги като пионер на тая литература, останал верен на своите социалистически идеи, заедно с това Бакалов вижда заслугите на поета главно в предходното му творчество. „Поляновото творчество изпълнява цял един период в развитието на нашата революционна поезия — нейния първи етап в предвечерието на пролетарската победа. Доскоро той бе сам на своя труден пост. Българският пролетариат винаги с топла благодарност ще си спомня за пионера на неговата поезия. За щастие той вече не е сам и в областта на поезията, както и във всички други области, масовият подем изтъква талантлив съратници и продължители. На пролетарската поезия предстои тепърва разкошен разцвет, за да възпламенява в „последния решителен бой“ (Работнически вестник, 13 апр. 1922).

Творчеството на Смирненски е било благодатен повод — от една страна, да се видят несъстоятелните концепции на вулгарните социолози, на сектантския догматизъм, от друга — да се разобличат опитите на буржоазната критика да изкористят същността на социалистическата поетика. Защото хората от буржоазния лагер наистина посрещали „на нож“ социалистическо-революционната лирика на Смирненски. Те разбират, че подобна поезия подко-

продължило дълго, тези списания изиграват извънредно благотворна роля за активизиране на демократичните и антифашистките сили, за формиране и изява на мнозина пролетарски писатели, стават трибуна на революционната, на марксистическата поезика и естетика. От техните страници може да се проследи процесът на утвърждаване на новите марксистически теоретико-критически принципи, перипетиите на борбата, която се е водила срещу буржоазните идеологии, усилията за изясняване на ленинските указания по въпросите на литературата и на литературознанието изобщо. С все по-вярно разбиране започва да се посреща всяка проява на антифашистката, на социалистическата литература, умножават се усилията за изясняване на нейната новаторска същност и перспективност. Появяват се множество статии, от които се вижда отношението на Маркс, Енгелс, Плеханов, Ленин и на редица други видни марксиста към проблемите на художествената и критическата дейност. Неуморно се разяснява, че единственият път за всеки голям творец е пътят, който води до едно непосредно участие в борбата на трудовия народ. „За нашата епоха няма за истинския художник друг изход освен съзнателното участие в освободителната борба на пролетариата, защото капитализмът води човечеството към варварство и упадък, докато пролетарското господство го води към един социален режим, който гарантира голям разцвет на творчеството, хармонично развитие на всички сили на личността и обществото“ (Нов път, 1924, кн. 2).

Колкото е войнствуващо непримирим към хората от „отсрещния“ лагер, толкова Бакалов е бащински отзивчив към всички съдейници на освободителното дело на пролетариата. На страниците на „Нов път“ се появяват творби в стихове и проза — отглас на кървавите септемврийски погроми. Тук се утвърждават имената на Н. Фурнаджиев, Ас. Разцветников, А. Каралийчев, тук дебютират Н. Хрелков, Т. Харманджиев, К. Зидаров, Ем. Коралов, Кр. Велков, Д. Осинин, Ив. Мешекон и др. Техните произведения, наречени от Бакалов „септемврийска литература“, са своеобразно продължение на благотворните традиции на Смирненски, но при по-други условия. За редица от тях Бакалов излиза с възторжени отзиви. Все по-често той се изказва за съветски книги и писатели, за видни марксиста, но и за такива като Троцки, Богданов и др., които в една или друга степен плащали дан на пролеткултовски теории. Макар да обнародва програмната статия на Ленин „Партийна организация и партийна литература“ и непоколебимо да заявява, че „няма сили, които биха могли да угасят факела, вдигнат от Ленин в мрака на влудения свят“, години още ще трябва да минат, докато се разбере в пълнота и дълбочина ленинската методология, докато се разбере значението на класическата литература като основа на социалистическото литературно развитие. Предстояло е тепърва да бъдат преодолявани възгледи и теории, според които творчеството на писателите следвало да се оценява според степента на отразената идеология и психология на определена класа, и то като за изходен пункт се взема социалният произход на твореца. Твърде превратни са били все още разбиранията за такива естетически категории като партийност и народност, за взаимоотношението между политико-философски възгледи и художествен метод. А неколцина все още не съзнавали, че социалистическата литература не е механично прилагане на марксистически философски категории към явленията на изкуството.

За равнището на марксистическото теоретико-естетическо мислене в България през първото десетилетие след Октомврийската революция особено показателен е трудът на Бакалов „Беседи по изкуството“ (1924). Тук най-ярко са изявени и завоеванията, и несполуките, опростителските схващания в усилията да бъдат разгледани в теоретичен план основни въпроси на изку-

ството от позициите на марксизма. Книгата представлява и своеобразна проекция на онова, което се пишело тогава по тези въпроси изобщо.

Когато пише „Беседи по изкуството“, Бакалов още не е познавал в подробности изказванията на Маркс и Енгелс по въпросите на изкуството, нито онова, което Ленин е дал в тая област, макар и нееднократно да е препечатвал неговите трудове. И очевидно българският критик-марксист не е могъл да се издигне до ония разбирания и принципи, които едва по-късно се утвърждават в марксистко-ленинското литературознание, и то не само у нас, но и в съветската страна. А не трябва да се забравя и обстоятелството, че „беседите“ са изградени почти изцяло в полемичен план. Бакалов е трябвало да воюва както срещу златорожци, така и срещу ония като Иван Генчев, които застъпвали най-опростенчески вулгарносоциологически разбирания за пролетарската литература и по същество ставали проводници на антимарксистически теории, спъвали подема на социалистическата художествена мисъл.

Независимо обаче от целия комплекс неблагоприятни обективно-исторически и идейно-психологически условия в книгата „Беседи по изкуството“ намираме сравнително върно марксистическо осветление на много основни въпроси, свързани с произхода, същността, значението и ролята на литературата като отражение на определена социална действителност, като дейно оръжие в класовата борба. С разбиране са критикувани и несъстоятелни вулгарносоциологични или буржоазно-формалистични концепции. Авторът греша, когато подхваща по-специфични въпроси на изкуството, когато иска да определи ролята на мирогледа в художествената дейност, когато осветлява такива естетически категории като идейност, тенденциозност и др. Тук именно той не успява да се издигне до ленинската теория на отражението, върху която теория единствено могат да бъдат обяснени специфичните страни на изкуството като „субективно отражение на обективната действителност“, като форма на познание и обществено съзнание.

Макар в теоретическите си съждения да акцентува преди всичко върху идейната, съдържателната страна на литературата, търсейки да открие преди всичко „социалния еквивалент“, в непосредната си критическа дейност Бакалов често надмогва тези постулати, разглежда и формата, образите, в които е изразено съдържанието. В статиите си „Борческа поезия“ (1922), „Трудова поезия“ (1924), „Новото в нашата поезия“ (1924), характеризирайки някои основни черти на социалистическата поезия, Бакалов пише: „Борческата поезия художествено възсъздава целия комплекс от чувства и мисли, които пролетариатът носи в себе си, неговия мироглед и светоусещане, неговите копнежи, трепети, възторзи.“ А тъй като една част от т. нар. „септемврийска поезия“, породена от ужаса, страданията, кланетата, зверствата, отминавала другата страна на събитията — героичната, Бакалов подчертава, че подвигът на септемврийци изисква поезия борбена, бунтовна, оптимистична. „Всяка борба причинява страдания, но борбата носи в себе си и върховна наслада.“ Най-малко на пролетариата подобава сантиментално отношение към борбата. Поезията, вдъхновена от септемврийската епопея, трябва да следва пътя, начертан от Смирненски, тя трябва да зове, да сплотява редовете, да вдъхва фанатична вяра в неизбежната победа, да носи опиянението и възторга пред „разсвета на световното освобождение“. Като използва предишните завоевания по отношение на формата, новата поезия трябва да отиде по-напред в стремежа да пресъздава борбите на трудовите маси за хляб и свобода — пише Бакалов.

В подобна насока са и съжденията на младия литератор-марксист Г. Цанев. В статията си „Към социална поезия“ той, който вече бе възторжено поздравил появата на Смирненски, остро изобличава онези писатели, които

налната същност на поетическото творчество. Нещо повече, по онова време той е един от първите, който застава на правилни марксистически позиции при оценката на дотогавашните художествени завоевания, на реалистичното наследство. В краткия предговор към съставената от него „Антология на българската поезия“, както и в „Отворено писмо“ до Борис Вазов, брата на Иван Вазов, Гео Милев за разлика от мнозина други, в това число и от редица представители на социалистическата критика, прави една рядко проникновена апология на народния поет. Казаното тогава от редактора на „Пламък“ внася истински поврат в отношението към Вазов от страна на социалистическо-революционната критика. И, както подчертава Т. Павлов, то послужва като изходно начало за една нова съвременна марксистическа трактовка на Вазовото литературно наследство.

Гео Милев влиза в спор с традиционни естетически школи в името на една нова революционна естетика, която свързва писателя с прогресивните идеи на времето, с повелите на живота. Но заедно с това той остро критикува онези, които имали превратни понятия за пролетарската идейност и създавали художествено незрели стихове. По такъв начин принижавали естетическия вкус на трудовете хора. А пък чрез сантименталните си излияния и оплаквания притъпявали борческата енергия на читателите.

На страниците на „Пламък“ настойчиво са се утвърждавали редица постановки на Ленин, като същевременно се проявява критическо отношение към някои концепции на Плеханов, чийто авторитет все още се е поддържал от други прогресивни списания. Дори нещо повече — за първи път в „Пламък“ се заговаря за различието в теоретико-критическите позиции и разбирания на Плеханов и Ленин. Списанието пропагандира новата светска литература и култура. В повечето критически статии личи явният стремеж да се съчетава общественно-политическата с идейно-естетическата трактовка на литературните и общокултурни явления, да се поставят по-високи изисквания пред пролетарските писатели, някои от които все още робували на стеснени разбирания, не съзнавали своеобразието на художествената идейност, недооценявали художествената форма. При това за разлика от други тук ясно се сочи приемствеността между новата пролетарска литература и предходните революционни традиции. Пред съвременната българска литература се откриват светли перспективи, защото тя има за учител великите завети на Ботев. „Но ботевско време иде пак. Нашата литература ще се слее отново с началото на живота в един велик синтез, който ще отрази духа на творческата епоха. Нашата литература ще стане отново воля за истина, воля за свобода и мост към бъдещето. В поезия или проза — гласът на това бъдеще ще прогърми над земята ни“ — пише Г. Василев в статията си „Началото“ (Пламък, 1924, кн. 4).

Осъзнал непреходната истина, че значимостта на една литература се обуславя от близостта ѝ с живота, от това, доколко нейната проблематика е идейно-политически, нравствено-философски актуална, Гео Милев се отнася с възторг към Маяковски, цени особено високо неговото новаторство в съдържание и форма. „Маяковски, поетът на руската революция, поетът на милионно развълнуваната улица, открива и внася във всемирната лирика нови тонове, каквито литературата не познава преди него; долавя и създава в поезията нещо ново — стихийния ритъм на безименната, раздвижена маса; създава нова поезия, ново изкуство, изкуство на динамика и ритъм. Това е едно ново завоевание в областта на културата, една нова придобивка на човешката култура“ — пише Г. Милев (Пламък, 1924, кн. 1). И тези възторжени думи са казани в момент, когато в родината на самия поет се водят остри дискусии за неговото творчество, отричано или непризнавано от раз-

лични позиции. Все с такова проникновение Гео Милев разбира и такива руски поети като Ал. Блок и В. Брюсов, високо цени техните поетически завоевания. В обстояния си отзив за брошурата на В. Брюсов „Руската поезия вчера, днес и утре“, за да отрезви и онези български писатели, които все още били увлечени по символизма, Г. Милев особено акцентува върху казаното от Брюсов, че символизмът вече е отминал етап и че напразно се селят още неколцина да го съживят, защото новият живот изисква и една нова поезия, изисква нови пътища, за да се достигне до сърцето на читателя.

Изобщо и с личното си творчество, и с теоретическите си съждения, и с критико-оценъчната си дейност за наши и чужди писатели Гео Милев се включва активно и плодотворно в неумолимия процес на раждане, развитие и процъфтяване на новата социалистическа литература, на марксистическата критика. При осветление на техния характер и задачи той влага много от своята богато ерудирана, самобитна творческа личност, очертава по-релефно и внушително някои техни основни черти и по този начин спомага за сродяване на мнозина наши писатели със задачите и тенденциите в тогавашното художествено и литературоведческо мислене.

Всичко това ни насочва към извода, че Септемврийското въстание и кървавите погроми на настъпващия фашизъм довеждат не само до разширяване на фронта на българската демократична и социалистическа литература, до нейното жанрово и стилово обогатяване, но и до една все по-тясна взаимоотношеност между теоретико-критическото мислене и художествените изяви. Теоретико-естетическата и критико-оценъчна мисъл става все по-гъвкава, започва по-цялостно да осъзнава своеобразието на творческата дейност, да разбира по-углъбено социалистическата идейност. Успоредно с по-широкото интерпретиране на обществено-политическите процеси, довели до идейно-революционното съзряване на народа, в литературата навлиза за герой — борецът антифашист и комунист. Все по-плодотворни стават и усилията за преодоляване на някои дотогавашни догматични постулати, проявява се по-творчески философско-естетически подход към явленията от сферата на изкуството. Приобщаването на нови творци към антифашисткия литературен фронт довежда и до едно по-широко виждане и разбиране както на характера на разрастващата се социалистическа литература, така и на значението на предходни завоевания в процеса на нейното изграждане и по-нататъшно развитие.

Показателна в това отношение е и дейността на големия писател-гражданин Ан. Страшимиров. Ако чрез романа „Хоро“ (1926) изминалият вече дълъг и суров житейски и творчески път писател разобличи със страшна сила фашистките престъпления, то чрез основаното през същата година от него сп. „Ведрина“ Страшимиров започва да утвърждава материалистическо-естетически принципи и оценъчни критерии, да защитава съветската страна, нейната литература и култура от нападите на буржоазията, реагирайки остро на сектантското отношение към художественото наследство. Чрез списанието той пропагандира ленинските идеи в България и изобщо се стреми да утвърждава социалистически, марксистически принципи в разнообразната литературна и общокултурна дейност. Революционните събития изведоха и този писател, преминал през много лутания, на най-предните подстъпи на антифашистката литература, без да може за съжаление и сега да се задържи по-трайно на завоюваните върхове. Застанал на другата страна на „барикадата“ още с програмната статия на списанието, с емоционалното си слово и афористична мисъл Страшимиров разпръсва и сетните илюзии, че писателят може да остане настрана от разигралите и разиграващи се политически събития. Обосновава, че пред всички хора на перото, пред учени,

на социалистическата, на прогресивната ни интелигенция. Но затова пък от страниците на „Наковалня“ могло да се почерпи знание по животрепещщи политически, социални, философски въпроси, за живота и делото на големи европейски прогресивни писатели, за съветската литература и т. н. Всичко това определя и значението на списанието в сложната и нелека борба за утвърждаване на социалистическо мислене в политическия, литературния и общокултурния живот.

*

За усилията на социалистическата, на марксистическата мисъл през 20-те години да търси различни форми на изява, съобразно с обстоятелствата да се откликва на политическите, на социалните, на нравствено-революционните проблеми на времето показателни са и своеобразните „Писма от затвора“ на Тодор Павлов, писани между 1923—1929 г. Както вече бе посочено, младият марксист не един път се бе вмесвал в споровете около отношението на комунистическото движение към изкуството от миналото, около характера на революционно-пролетарската литература, както и по по-общи идеологически въпроси. След събитията от 1923 и 1925 г., когато попада в затвора, той има възможност да се отдаде на дълбока размисъл относно художествено-творческата дейност, идва до верни прозрения относно нейната същност, задачи, перспективи, за ролята ѝ в борбата за осъществяване на великите идеи на комунизма.

Прокарвал още в по-раншни свои работи идеята, че изкуството е отражение на живота, че то трябва да служи на хората в стремежа им за правда и щастие, сега Т. Павлов — вече политически затворник, ще иска чрез тези своеобразни литературно-публицистични, критико-естетични, очеркови творби да даде израз на философските си размисли и психологически наблюдения, стига до проникновени литературни характеристики, обществено-политически, идейно-нравствени оценки на явления и тенденции. Всичко това превръща тези „писма“ в своеобразни трактати на едни от най-актуалните въпроси на времето в сферата на идеологическия живот. Те ни разказват за много страни от атмосферата във фашистките затвори, разкриват ни вътрешния мир и терзанията на затворниците, посветили живота си на една велика идея, станала смисъл и съдържание на цялото им съществуване. Мисълта и песента, смехът и протестът, страданията и надеждата — ето кое изпълва ежедневието, душите на затворниците. И Павлов призовава писателите „отвън“, които все още не са попаднали в лапите на фашистката полиция, да насочат погледите си към тази неизчерпаема рудница от сюжети за творческо пресъздаване и революционно-борческо въздействие. И във връзка с това са изказани много верни литературно-теоретически и критически съждения, преценки и изводи за литературни явления и за литературния живот изобщо, за характера и задачите на пролетарската литература, за перспективите на нейното развитие, съждения — намерили по-късно обстойна обосновка и конкретна реализация в толкова много трудове. Подобно на Бакалов и Т. Павлов ще настоява да бъде преодолян оплаквателният, миньорният тон на творбите, вдъхновени от кървавите събития, да се засили борческият патос, да се вдъхва вяра в неизбежната победа на демократичните, на комунистическите идеи. Колко показателен е в това отношение откъсът „Звезди“. В една твърде своеобразна форма, с дълбоко вживяване, идейно-политическо преосмисляне и революционно-борчески патос се разкриват и внушават богатствата в поезията на Христо Ботев, Христо Смирненски, Христо Ясенов — „бляскаво съзвездие върху нашето поетическо небе“. В

размисъл за светлото бъдеще на социалистическата литература, за нейната приемственост с предходните демократически традиции, за необходимостта от грижовно творческо отношение към всичко, което е било вдъхновено от високи хуманни принципи, авторът вече съглежда около това бляскаво съзвездие да се нареждат нови звезди, да изниква от далечния небосклон „цяла нова звездна система, образувала се и образуваща се сред грохота и вихъра на преживените събития у нас и в цялото земно кълбо“. И в душата на затворника-комунист зазвучават безсмъртните стихове на легендарния Ботев, отново преживява обаятелната сила на революционно-пролетарските песни от „Да бъде ден!“, възхищава се от душевната чистота на автора на „Рицарски замък“. До тези безсмъртни имена Павлов мислено си представя как се нареждат и други мъченици — Гео Милев, Сергей Румянцев, Цанко Церковски. С чувство на преклонение и почит към тези творци и герои-мъченици говори Павлов за тях, погубени от развилнелите се фашистки властници.

В ония години, когато все още са се водили остри спорове относно характера и насоката на социалистическо-революционната литература, както и по въпроса за отношението към създаденото в миналото или от съвременни творци, стоящи по-настрана от социалистическата идеология, изпълнени обаче с демократически идеи и тежнения, Т. Павлов и на практика показва как следва да се разбират тези толкова актуални литературни и общоидеологически проблеми.

Още когато в края на 20-те години биват обнародвани някои от тези очерци, Хр. Радевски излиза с обширна статия-рецензия. Подчертавайки някои страни от дейността на Павлов като общественик-комунист, философ, литературен критик, Радевски сочи идейните качества на тези литературно-публицистични творби. По думите на рецензента авторът е искал „да опише живота из затворите откъм неговата борческа страна и по този начин да влее бодрост, ентузиазъм и вяра след временното поражение и да подтикне към ново съземање“. Т. Павлов ни кара да почувствуваме по-цялостно образа на политзатворника, навлизащ вече и в литературата, „който, изучавайки Маркс, Енгелс, Плеханов, Ленин, замислен над съдбата на човечеството, отнасяйки се със строга критичност към всичко, дълбаейки с мисълта си проблемите на своето време, се изгражда като хармонично завършен пролетарски борец“.

Безспорно онова, което придава особена стойност и значение на „Писма от затвора“, то е борческата комунистическа идейност, верните съждения за същността и задачите на пролетарския литературен фронт, за перспективите на борбата и в политическата, и в духовно-интелектуалната област. И философски размисли, и психологически анализи, и публицистични съждения ни говорят за проникновението на литератора и мислителя-марксист, който е намерил верния път в оная сложна обществено-политическа и идеологическа обстановка, доловил е закономерностите на историческото развитие, на литературния процес. И още — очертал е контурите на новия положителен герой в литературата, който съчетава в органическо единство изискванията на революционната борба с най-дълбоки човешки преживявания, с една непреодолима жажда за живот и усилия за разбиране повелите на времето. В редица отношения тук се съдържат кълновете на онова, което по-късно, през 30-те години, ще бъде създадено от бележития литературовед по въпросите на марксистическата естетика, литературна история и критика. Подсказана е насоката, която ще изведе до истинско марксистко-ленинско разбиране на литературните и изобщо на общоидеологическите проблеми, по които

ката, художественото творчество и цялото изкуство. Капиталистическият принцип — да се добере до колкото се може повече печалба — става господстващ и в тъй нареченото производство на духовни ценности и блага. . . Тружениците в областта на изкуството бидоха превърнати в експлоатирани пролетарии, в обект на капиталистическа експлоатация, в създатели на печалби на капитала и от благодатните висини на Парнас се озоваха в мизерията и калта на суровата съвременна действителност.“ И по-нататък пролетарският вожд обосновава необходимостта от сближаване на творческата интелигенция с трудовите хора, та да се изгради здрав съюз между създателите на материални и духовни блага.

Несъмнено тези и подобни на тях статии спомагат да се открият новите задачи пред пролетарските писатели, да могат да осъзнаят някои от утвърждаваните погрешни теории за същността на пролетарското изкуство, да разберат къде се корени въздействената сила на поезията и т. н. А, от друга страна, да видят и колко несъстоятелни са писанията на буржоазните критици за някакъв надкласов характер на литературата. Нещо повече, дори и тогава, когато още не са преодолели известни догматично-сектантски постулати, в непосредната си критико-оценъчна дейност мнозина литератори-комунисти застават на верни позиции, виждат в правилна насока предпоставките, обуславящи идейно-емоционалната сила на революционно-социалистическата поезия. Красноречиво доказателство за това е и отношението, което заема марксистическата критика към поезията на Смирненски, шедьовър на раждащата се нова революционно-социалистическа литература. А това потвърждава и постоянното взаимодействие, в което се намират художествено-творческата и критико-оценъчната дейност, една особено характерна черта на процеса на утвърждаване на социалистическата поетика в българската литература.

Оригиналният и мощен талант на Смирненски бе оценен по достойнство най-рано от Г. Бакалов, който още десетина години по-рано в студията си „Българската литература и социализмът“ бе пророкувал, че и в българската литература ще се появят „пролетарски ботевци“. В няколкото статии, които се появяват веднага с излизането на стихосбирката „Да бъде ден!“ (1922), Бакалов изразява неизмеримия си възторг, нарича я „знамение на времето“. С каква сила са го запленили стиховете на поета говори и фактът, че за кратко време той излиза със статии и в „Народна армия“ (бр. 14 от 1922), и във в. „Младеж“ (бр. 20, 14 окт. 1922), и в „Работнически вестник“ (бр. 13, 19 юни 1923), която статия за съжаление по вина на редакцията излиза след смъртта на Смирненски. По този скръбен повод Бакалов пише и други статии, които, събрани в отделна книга „Христо Смирненски“ (1925), представляват истинско, непреходно завесаване на тогавашната българска марксистическа критика.

Опоетизирал по ненадминат начин социалистическата революция с нейното величие и размах, с преобразуващата ѝ сила и историческа перспектива, изобразил новия герой — съзнателния революционер, който руши робските вериги на буржоазното общество и с мощен глас зове: „На крак, братя роби, на крак!“, Смирненски бележи нов етап в развитието на българската революционно-пролетарска поезия, който факт въпреки резервите на неколцина неосвободили се от сектантски постулати се признава и обосновава от най-добрите критици на времето. Анализирайки и оценявайки стиховете на „пролетарския Ботев“, и Бакалов и Т. Павлов, и Г. Цанев и други от онова поколение критици се изявяват с най-добрите си страни и естетически прозрения, сочейки новото, перспективното в развитието на социалистическата поезия, бранейки я от инсинуациите на буржоазията. Като обосновават, че тая поезия е диалектически обусловена от цялостното обществено-полити-